

ФАЛЬКЛОР У «КРЫЖАКАХ» ГЕНРЫХА СЯНКЕВІЧА

Перакладаючы польскія гістарычныя раманы, мне давялося сустрэцца з неаднаразовымі ўключэннямі ў тканіну твораў рознага роду ўзораў польскага фальклору. Гэта былі адгалоскі даўніх забабонаў, прыказкі і прымаўкі, а таксама паданні, якія патрабавалася пракаменціраваць. У рамане Генрыха Сянкевіча «Крыжакі» ў трэцяй главе сустракаецца пераказ легенды пра Вальгера. Каб разабрацца ў тым, што ўяўляла сабой першааснова, сама гэтая легенда, мне давялося звярнуцца да гісторыі польскай літаратуры, яе фальклорнага перыяду. З яе вынікала, што польская культура не захавала вялікіх эпічных твораў, якія перадаваліся вусна, але ўжо ў XII–XIII стагоддзях з’яўляюцца пісьмовыя творы.

Праўда, раннія творы гэтага перыяду былі напісаны галоўным чынам на латыні – як, напрыклад, «Вялікая хроніка Польшчы», якая з’яўляецца важнай крыніцай ведаў не толькі па гісторыі Польшчы, але і па гісторыі ўсёй Еўропы, але ў той жа час змяшчае цэлы шэраг польскіх легенд. Польскі фальклор прадстаўлены галоўным чынам народнымі песнямі і казкамі, якія ўзыходзяць як да агульнаславянскіх, так і да заходнеславянскіх каранёў.

У чэхаў і палякаў былі шырока распаўсюджаны гістарычныя песні, а папярэднікам гэтага жанру звычайна з’яўляецца гераічны эпас. У шэрагу жанраў чэшскага і польскага фальклору, асабліва ў казках, можна знайсці сюжэты і матывы гераічнага эпасу, уласцівыя і характэрныя для іншых народаў (бой-паядынак, здабыванне нявесты): асобныя заходнеславянскія гістарычныя дзеячы сталі героямі паўднёvasлавянскіх гераічных песень.

У «Вялікапольскай хроніцы» пераказваецца паданне пра рыцара Вальгера і прыгожую Хельгунду, што сведчыць аб пранікненні ў Польшчу нямецкага эпасу. Гісторыкі літаратуры лічаць, што паданне пра Вальгера і Хельгунду паходзіць ад паэмы пра Вальгера Аквітанскага, якая была занесена ў Польшчу шпільманамі ў часы крыжовых паходаў.

Вось пераклад «Легенда пра рыцара Вальгера», узятай з польскай хронікі:

«Вельмі-вельмі даўно прыгожы граф Вальгер, уладар Тынца, паявіўся пры двары французскага караля. Вальгер быў не толькі прыгожы мужчына, проста дзівоснай красы, але да таго яшчэ дужы і разумны, ён не раз перамагаў у рыцарскіх турнірах. Не дзіва, што ён прыйшоўся даспадобы дачцы караля – прыгажуні Гельгундзе. І ён наказаў прыгожую каралеўну. А дзеля таго, каб узвысіцца ў яе вачах, заслужыў пры двары права падаваць напоі каралеўскім асобам – у тыя часы то была адзнака толькі для самых знатных рыцараў. Ён спяваў пад вокнамі каралеўны меланхалічныя песні (думкі) і ўрэшце здолеў заваяваць яе сэрца. Але пры французскім двары ў яго быў адзін супернік – Рынальда, і ён паспрабаваў яму перашкодзіць, не даць уцячы разам з каханай. Ён і варту падкупіў, і засекі на рэках ладзіў, і

перавозчыкаў падгаварыў, каб не пераправілі ягонага суперніка праз рэкі, – сам быў закаханы ў Гельгунду і не хацеў аддаць яе Вальгеру. Але нічога ў яго не выйшла і Рынальда засталася адно – выклікаць суперніка на паядынак. Доўга біліся рыцары, двубой быў зацятый, абодва яны былі вельмі дужыя, і толькі вобраз прыгожай панны дапамог Вальгеру перамагчы. Маладыя ўдзвух прыехалі ў Тынец і там паілюбаваліся. Але на тым не скончылася доля і нядоля Вальгера. Калі падданыя расказалі яму пра Віслава Прыгожага, князя Вісліцы, што ён хоча зваяваць ягоныя землі, князь сам пайшоў на яго вайной і не супакоіўся, аж пакуль не захапіў князя і ўвязьніў яго ў Тынцы. Пасля той вайны князь выправіўся на наступную, на гэты раз на загаду караля, абараняць граніцы. І тая вайна ўсё не канчалася і не канчалася... Між тым замак у Тынцы заставаўся без гаспадара. Прыгожая Гельгунда сумавала без мужа, шкадавала, што ён доўга не вяртаецца, нудзілася.... Addаны слуга знайшоў лякарства на яе тугу – навошта шукаць далёка, калі мужаў палонны, такі прыгожы, тут побач, сядзіць у турме? Слова за слова, а за словам справа... і Гульгунда забылася з прыгожым Віславам на шлюбныя клятвы. А потым дайшло і да таго, што яна ўцякла з каханкам у Вісліцу. Вярнуўся Вальгер з вайны – а жонкі няма ў замку. Ахапіў яго гнеў, загарэлася сэрца прагай помсты. А там, у Вісліцы, здрадлівая жонка падманула яго, зачаравала салодкімі словамі, на каленях яго ўпрошвала, калялася... І ён даў сябе заманіць у пакой, дзе нібыта яму быў бы аддадзены на расправу Віслаў, а замест таго яго самога закавалі ў кайданы, а над галавой павесілі ягоны меч. І на вачах у мужа ягоная жонка забаўлялася з каханкам Віславам, а Вальгер адно маўчаў, ні словам да іх не азваўся. Часам толькі звяртаўся да сваёй ахоўніцы – сястры Віслава, яна была вельмі непрыгожая з твару дзяўчына, Рынга яе звалі. І вось гэтая дзяўчына, гледзячы, як пакутуе князь, моўчкі зносіць крыўды, не прамаўляе ні слова скаргі, злітавалася над ім, і, ў абмен на абяцанне ажаніцца з ёй, вызваліла яго ад кайданаў, аддала яму меч. У той вечар Вальгер толькі некалькі слоў прамовіў да вераломных каханкаў, за чым учыніў сваю помсту, забіў іх, а потым вярнуўся ў свой замак у Тынцы, дзе разам з Рынгай дажыў да шчаслівай старасці» [1].

У рамане «Крыжакі» гэтую легенду больш сцісла, але блізка да вышэйпрыведзенага пераказвае прыдворным княгіні Ядвігі мніх, брат Гідульф. Яе паходжанне Генрык Сянкевіч сваім чытачам не тлумачыў, бо гэтая легенда была добра вядомай ім. А паколькі яе пераказ утрымліваўся ў творы, то дадатковае тлумачэнне не было зроблена і перакладчыкам. Легенда была згадана ў рамане не дзеля аздобы, яна дала рух далейшаму сюжэту. Неўзабаве пасля таго, як яна была расказана, прыдворныя ўбачылі на гары конніка, якога яны палічылі за здань Вальгера. Каб рассяць прымхі, рыцар Збышка выехаў уперад і сутыкнуўся з нямецкім рыцарам, на якога напаў, каб споўніць сваё абяцанне, дадзенае Данусі.

З іншай сітуацыяй давялося сустрэцца ў тым месцы, дзе Г. Сянкевіч толькі нагадвае пра старадаўнюю польскую легенду. У чатырнацатай главе трэцяга тома адзін з персанажаў, ксёндз Каліб, разважае пра лёс Дануські,

якая трапіла ў палон да крыжакоў: «Яна ж была нявінная, як лілея Божая, да людзей добрая, спявала, як птушачка ў полі! Бог любіць дзяцей, мае літасць да пакут чалавечых... Калі ж яе забілі, то, можа, уваскрасіць яе, як Петравіна, які ўстаў з труны і доўга яшчэ гаспадарыў...» Але чаму, як і калі Пятровін устаў з труны, ксёндз не згадвае, бо гэтая легенда была таксама паўсюдна вядомай у Польшчы яшчэ з XI стагоддзя. Вось пераклад легенды «Уваскрасенне Петравіна. Гісторыя з куяўскай зямлі часоў біскупа Станіслава», зроблены па тэксту з Вікіпедыі:

«Кракаўскі біскуп Станіслаў у часы караля Баляслава Смелага купіў для кракаўскага біскупства вёску Пятровін. Яе ўладальнікам быў бяздзетны Піцер Стишэменчык з Янушава, які меў празванне Пятровін. Біскуп заплаціў за вёску, кантракт быў пацверджаны ў завяшчанні Пятровіна. Праблема ўзнікла пасля смерці ўласніка зямлі. Радня Пятровіна аспрэчвала гэты кантракт, справа дайшла да караля. Біскуп патлумачыў каралю, як ён набыў зямлю, але яго тлумачэнням не далі веры. Да таго ж кароль непрыхільна адносіўся да яго. Менавіта тады біскуп Станіслаў стаў маліцца аб уваскрасенні Пятровіна, каб ён мог засведчыць законнасць кантракту. Пасля малітвы біскуп загадаў адкрыць магілу Пятра, дакрануўся да яго цела сваім біскупскім посахам і загадаў намерламу ўстаць. І Пётр ажыў, паўстаў перад каралеўскім судом і засведчыў, што сапраўды прадаў сваю вёску біскупу Станіславу. Пасля біскуп спытаў Пятра, ці ён хоча застацца ў жывых ці зноў быць пахаваным у магіле. Пётр выбраў жыццё вечнае, і папрасіў біскупа памаліцца за яго. Затым ён зноў лёг у труну. Уваскрасенне Пятра была прызнана ў працэсе кананізацыі біскупа Станіслава як цуд, зроблены ім, і дало падставу абвяшчэння яго святым» [2].

Як бачым, згаданая легенда некалькі разоўходзіцца са словамі ксяндза, які гаварыў, што Пятровін пасля ўваскрасення застаўся жыць. Магчыма, у народзе бытвала менавіта такая версія легенды. Акрамя таго, легенда дала жыццё прымаўцы «як Петравін з труны», якая ўжываецца палякамі і цяпер.

У гэтым месцы перакладчыку давялося даць тлумачэнне ў каментарыях да кнігі, бо гэтая легенда беларускаму чытачу невядома.

Веданне таго, што існуе па-за тэкстам перакладу, у тым ліку і культурнага фону краіны – радзімы аўтара арыгінала, дапамагае перакладчыку больш поўна, адэкватна пераўвасобіць твор. Няведанне ж прыводзіць да памылак. Вось два прыклады, што пацвярджаюць гэта.

Тут давядзецца паправіць калегу – перакладчыка Васіля Сёмуху, які ў часопісным варыянце («Крыніца») перакладу аповесці Юзафа Крашэўскага «Апошнія хвіліны князя ваяводы. Пане каханку» параўнанне-прымаўку, у якім упаміналася імя персанажа з легенды, пераклаў «як Пятровіч з труны». Адкуль узяўся гэты Пятровіч, чаму ён уставаў з труны, чытач так і не ўведваў. Прычынай памылкі якраз і было няведанне гэтай легенды перакладчыкам, і тое, што ў часопісным варыянце перакладу ніякіх

каментарыяў не рабілася, а значыць, усе “цёмныя месцы” заставаліся не патлумачанымі.

Падобная памылка, звязаная з няведаннем нацыянальных народных звычаяў, фальклорных паданняў, вераванняў і прымхаў, была зроблена і ў перакладзе «Крыжакоў» на рускую мову В. Пятровай. У сцэне шлюбавання Збышкі з Данусяй прысутныя размаўляюць каля каміна, у якім палаюць сырыя паленні. Калі сырое дрэва пачынала тонка і жаласна пішчаць, ксёндз Вышонек пытаў: «*Чаго ты хочаш, пакутная душа?*» Сянкевіч не тлумачыць, чаму ён так прамаўляе. Паводле павер’я, што вядома ў Польшчы і, мабыць, у Беларусі (я чуў яго ад маці), калі чуўся такі гук, падобны на стогн, трэба было спытацца: «*Чаго ты хочаш, пакутная душа?*», таму што гэта нібыта енчыла грэшная душа, якая не можа супакоіцца на тым свеце. Гэтага не ведала перакладчыца, тлумачэнне яна не дала, і пытанне ксяндза ў яе перакладзе павісае ў паветры, выглядае нематываваным. У беларускім перакладе тлумачэнне даецца.

Раман «Крыжакі» Генрыка Сянкевіча апавядае пра часы, калі хрысціянства яшчэ толькі пачынала бытаваць на беларускіх і польскіх землях, і аўтар адлюстраванне ў сваім творы, як яно ў тыя часы суседствавала ў свядомасці насельніцтва з язычніцтвам.

ЛІТАРАТУРА

1. Legenda o Walgierzu Wdałym [электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://pl.shvoong.com/books/476416legenda-walgierzu-wda%C5%82ym/>
2. Piotrowin [электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Piotrowin>